

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО ТА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Великі педагоги Ян Амос Коменський та Василь Сухомлинський жили і працювали в різні історичні епохи (Коменський – в період переходу від Середньовіччя до Нового часу, Сухомлинський – в радянський комуністичний час), проте їхні педагогічні ідеї залишилися майже незмінними, так як обоє мріяли про школу мудрості та гуманності, про школу радості, яка б формувала людей, що жили б достойно і приносили користь вітчизні.

Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970) – видатний український педагог, публіцист, письменник, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки. Найбільш відомі книги В. О. Сухомлинського: «Серце віддаю дітям» (перекладена 32 мовами світу, має 55 видань); «Народження громадянина»; «Павлиська середня школа»; «Як виховати справжню людину»; «Сто порад вчителю»; «Розмова з молодим директором школи»; «Книга про любов» та інші. У працях Сухомлинського знаходять розвиток прогресивні педагогічні ідеї корифеїв вітчизняної і зарубіжної педагогіки – Коменського і Руссо, Дістервега і Песталоцці, Толстого і Ушинського, Крупської і Макаренка.

Учений-педагог ставить у своїх творах найрізноманітніші проблеми виховання. Це передусім проблеми морального і естетичного виховання, розумового розвитку, формування світогляду, проблеми всебічного гармонійного розвитку і громадянського виховання.

Описуючи ідею материнської школи тобто ідею дошкільного виховання дітей у сім'ї, *Ян Амос Коменський* писав: «Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим» [1], отже вже у цьому віці потрібно здійснювати моральне, естетичне, трудове і релігійне виховання.

Все життя *Сухомлинський* переймався проблемою сімейного виховання і батьківською педагогікою, так як вважав сім'ю тією найменшою клітинкою, де формується характер, закладаються основи особистості, моральні почуття та основи поведінки [2, с. 86]. На яскравих прикладах з сімейного виховання показував закладання і зміцнення основ моралі в дітей у випадку врахування батьками цих особливостей під час виховання дітей дошкільного віку, і те, як незакріплені і несформовані в такому віці елементарні моральні правила ускладнювали дальший процес виховання дитини на наступних віковий етапах («Моральні цінності сім'ї», «Бережіть душу дитини»).

Василь Сухомлинський рекомендував створити «батьківські школи» у зв'язку з тим, що свої батьківські обов'язки були готові виконувати не всі батьки. В таких школах він проводив освітню і виховну роботу з

батьками й дорослими і навчав їх громадського та сімейного виховання. Також до таких шкіл запрошував молодь, де готував майбутніх батьків до їх громадської місії [2, с. 501].

Для полегшення реалізації більшості вимог *Коменський* сформулював кілька дидактичних вказівок і правил для вчителів. Найголовніші з них ті, котрі стали класичним положенням дидактики, а саме: «Один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний» та «Навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого – до невідомого, від більш близького – до більш віддаленого» [3].

Подібні, але також і значно розширені ідеї можна бачити і у Василя Сухомлинського. У книзі «Сто порад учителям» він пише: «*учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється*» [4, с. 85] так, як головним змістом педагогіки Сухомлинського було ростити та виховати справжню людину, а у справжньому вчителю він вбачав людину, котра повинна розвивати у своїх вихованців насамперед любов: любов до високих ідеалів та прагнень, до інших людей та до мети. Також був переконаний, що першим кроком до думки учня є слово вчителя і що вчитель має бути викладачем словесності не залежно від предмету, котрий викладає [5, с. 165]. Також у своїх творах приділяв велику увагу особистісним якостям учителя.

Ян Амос Коменський передбачав три основні види виховання дитини: розумове, коли в процесі виховання людина вчиться пізнавати навколишнє середовище і себе; моральне, коли вчиться володіти собою та релігійне, де вчиться вірити в Бога. В загальному у своїх працях він має багато вказівок до різних видів виховання, але не розробляє їх детально і надає цим проблемам менше уваги, аніж *Василь Сухомлинський*. Український педагог теж виділяє розумове та моральне виховання, але не відзначає релігійного. Це пов'язано з умовами того часу, а саме домінуванням комуністичних ідей та заборонаю релігії.

В. О. Сухомлинський був директором Павлівської школи, де проводив педагогічний експеримент 22 роки і в результаті цього створив оригінальну систему виховання. Так само як Коменський, український педагог відзначав важливість розумового виховання: «*Уміти творчо мислити, бути розумним повинен і майбутній математик, і майбутній тракторист...*» [6, с. 67].

Особливу увагу приділяв вихованню потреб, так як вважав це особливою проблемою для практики і теорії виховання. Найбільшу складність вбачав в гармонійному співвідношенні всіх без виключення видів потреб і вважав: «*Виховання культури бажань – один із найбільш яскравих відтінків тієї складної речі, що ми називаємо моральним змістом шкільного життя*» [7, с. 374–375]. Він був переконаний, що людина, котра вміє бажати, завжди відчуває і розуміє, що дозволене, а що ні.

Досить важлива річ також у тому, що В. Сухомлинський як могутній

засіб виховання розглядав колектив. З практики з дітьми зазначав, що: *«Дитячий колектив – найсильніший засіб виховання, такий могутній, що ним потрібно користуватись з відомою обережністю»* [8, с. 190]. Справедливо побоювався сили суспільної думки, так як під впливом загального осуду легко ранима психіка дитини може «зламатися», а це в подальшому може озлобити особистість і зробити її лицемірною [8, с. 199]. Для нього поняття «особистість» і «колектив» були рівнозначні, так як це дві грані людського буття, не може бути повноцінного виховання особистості без колективу, і так само колективу без особистостей [8, с. 202].

Обидва педагоги дотримувалися вікової періодизації учнів. Як знаємо, *Коменський* запровадив періодизацію і згідно з нею систему освіти в школі та її зміст. Він пропонував такі періоди: дитинство, отроцтво, юність, змужніння. Кожен з періодів триває 6 років. Діти виховувалися вдома, де разом з матір'ю розвивали мову, збагачувався їх запас уявлення про навколишнє життя. Діти також привчалися до самообслуговування, охайності, поміркованості, пошани до старших, справедливості, слухняності та правдивості.

Сухомлинський визнавав цей період найважливішим і виявив важливу особливість дитячої психіки – чим вона молодша, тим сприятливіша до впливу виховання і тим легше виховати в ній благородні почуття чи перевиховати. Цей вік був названий *Сухомлинським* віком становлення громадянина. Запорукою успіху у вихованні дитини вважав своєчасність впливу виховання.

З активністю та творчістю учнів *Ян Амос Коменський* нерозривно пов'язував свідомість у навчанні і вважав, що ворогом будь-якого свідомого навчання є бездіяльність і лінощі [9].

Такі самі погляди мав і *Сухомлинський*, котрий згідно з цим визнав необхідним перетворити освіту у важливу цінність життя. У своїх працях писав про певний парадокс, коли для деяких учнів освіта – це тортур, важкий тягар – це учіння. Визнаючи це, закликав перетворити школу в місце, де б процвітали знання та бажання вчитися. Тому, так як і *Коменський*, організовував діяльність учнів за законами природи [10, с. 108].

Роздуми обох педагогів про людину також взаємно доповнюють одне одного. *Коменський* тогочасне суспільство вважав недосконалим і несправедливим, єдиним засобом для зміни вважав зразкове та правильне виховання підростаючого покоління. На школи покладав справу їх виховання: *«Людина робиться людиною тільки завдяки вихованню»*. *Справу виховання молоді покладаю на школи»* [11]. З тогочасних релігійних позицій чеський педагог і просвітитель розглядав існування і походження людини, але згодом, під впливом епохи Відродження, його погляди змінюються. На його думку, людина – найдосконаліше і останнє творіння Бога і одним з її призначень було жити справжнім земним життям.

Ці погляди ніби доповнює у своїй праці *Сухомлинський*, кажучи, що: *«кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отроцтві й ранній юності повинна осягти щастя повноти свого духовного життя, радість*

праці та творчості» [7, с. 373]. Саме такими поглядами великий педагог, як один з перших у радянській педагогіці свого часу, став розробляти гуманістичні традиції педагогічної думки.

Питання про методи навчання в дидактиці Коменського займають центральну позицію. Коли йдеться про успішність, то особливе значення, згідно його переконань, займають ті методи, котрі забезпечать свідоме, легке та ґрунтовне засвоєння учнями нового матеріалу [9].

Сухомлинський в свою чергу, має досить подібну думку. Він вважав, що від творчого застосування методів залежить успіх в навчанні. Доповнював цю думку і тим, що треба також враховувати різноманітні деталі, зумовлені обстановкою і не передбачувані теорією навчання. Маючи великий досвід дійшов, до певного висновку і поділив ці методи на дві групи. До першої входили методи, котрі забезпечували первинне сприйняття учнями знань і вмінь, а до другої ввійшли методи поглиблення, розвитку і осмислення [12, с. 17].

Обидва педагоги досить багато уваги приділяли моральному вихованню та дисципліні. *Коменський*, як основні засоби морального виховання, показував приклади порядності з життя батьків, учителів та товаришів, а також моральні настанови та правила зі святого письма та висловлювання мудреців. Він був переконаний, що формуванню головних моральних якостей людини сприяє саме освіта [13]. Незмінним порядком вважав також шкільну дисципліну, на яку звертав особливу увагу. Засобом впливу на школярів вважав покарання, а авторитет учителя вважав головним засобом підтримання дисципліни.

Сухомлинський на практиці дещо більше розширив подібні погляди. У своїй школі для формування високих моральних цінностей створив прекрасні звичаї і традиції, котрі додавали позитивної психологічної атмосфери та гуртували колектив. Під час порівняння саме цих поглядів двох педагогів можна звернути увагу на невелику різницю, котра була створена часом. Ця різниця полягала в тому, що формування гармонійно розвиненої особистості *Коменський* вбачав в благочесті, мудрості і моральності, а *Сухомлинський* в комуністичній моральності, котра пронизувала на той час всі сторони особистості.

Особливої уваги в теорії навчання *Коменського* заслуговує те, щоб в навчальному процесі враховувалася обдарованість учня, а методи навчання повністю спрямовувалися на розвиток обдарованості і правильному напрямку.

Василь Сухомлинський, вказуючи на те, що можливості і сила виховання невичерпні, закликав вірити в творчі сили і талант кожного учня, хоча на специфіку роботи з дітьми зі зниженою здатністю до навчання звертав особливу увагу. Шляхом дослідження неуспішності у відстаючих дітей виявив, що 85 % таких невдач залежить від поганого стану здоров'я несправних учнів. Також зазначав, що саме такі діти найбільше страждають на шкільні неврози і головну причину цього в більшості випадків убачав несправедливій оцінці вчителя [7].

Коменський допускав навчання великих груп дітей в класах (до 300), а

Сухомлинський віддавав перевагу індивідуальному підходу до кожного учня.

В суті і завданні освіти *Коменський* виокремлював значущість фізичної праці. У «Великій дидактиці» він писав: «*А наукова освіта нехай служить людині для удосконалення одночасно її розуму, мови і рук, щоб вона могла все потрібне розумно споглядати, висловлювати словами і здійснювати в дії*» [9].

Український педагог наголошував на важливості трудового виховання не тільки в школі, але і в сім'ї. В Павлиській школі такі традиції ще з самого початку навчання учня в школі входили в життя. Василь Сухомлинський був переконаний, що інтелектуальні і моральні сили та здібності розкриваються саме в праці. Тож через усі твори педагога проходить ідея становлення і самоутвердження особистості у творчій праці [14].

Коменський мріяв про «школу мудрості та майстерної гуманності», про «школу радості», котра б формувала справжніх людей, котрі б жили достойно і приносили б користь вітчизні [15].

Такі ж погляди мав і *Сухомлинський*, але на відміну від Коменського він створив свою власну «школу радості» в Павлиші. Він завжди був переконаний, що якщо обмежувати учнів тільки уроками, то їх перебування в школі стане для них мукою. Дати дитині щастя – ось у чому передбачав свою місію великий педагог. В багатьох своїх роботах він розглядає навчання як радість пізнання нового. Переконливо показує, що саме в навчанні зосереджена геніальність людства та краса життя, а запорукою успіху в навчанні вважає активізацію розумової діяльності, заохочення вольових зусиль та сприяння усвідомлення потреби в знаннях. Саме через це називає свою авторську школу «школою радості». Сухомлинський показував, що діти постійно повинні переживати радість успіху в подоланні труднощів, а вчителів закликав підтримувати дитину, не ставити жодних оцінок, тим паче поганих, до того часу, поки вона не досягне успіху [16, с. 167].

Обидва педагоги відзначали важливість фізичного виховання.

Коменський вважав, що одним з завдань материнській школі, тобто під час дошкільного виховання дітей у сім'ї, було забезпечення фізичного розвитку дітей. Зазначав, що фізичний розвиток в такому віці був на першому місці [17].

На думку Сухомлинського, елементарною умовою повноцінності духовного життя, інтелектуальності та облагородження всіх інших сфер особистості є фізична культура. У його авторській школі фізичне виховання спрямовувалося на зміцнення здоров'я і досягнення гармонії тіла і духу.

У своїх працях *Коменський* часто зазначав, що навчання передбачає спільну діяльність учителя і учнів. При цьому відрізняв навчання як форму діяльності учителя від учіння як форми діяльності учня [9].

Цим відносинам значущої ролі надавав також *Сухомлинський*. Зазначав, враховуючи їх важливість у процесі виховання, що такі взаємини повинні бути доброзичливими та зацікавленими [18, с. 355].

Будучи на посаді священника та ректора школи у Фульнеку,

Коменський почав реалізовувати одну із своїх педагогічних ідей, а саме «навчання необхідно здійснювати так, щоб в учнів підсвідомо проявлялося прагнення пізнати навколишній світ. А це можна зробити під час екскурсій-прогулянок на природу» [19, с. 47].

Подібне, але з більшою реалізацією на практиці бачимо у Сухомлинського, котрий великого значення надавав вихованню дітей, використовуючи засоби природи, так як в його переконаннях природа – могутній фактор виховання. Саме спілкуючись з природою діти не тільки пізнають світ, але й вчаться мислити та розуміти прекрасне. Сухомлинський писав, що тільки активна взаємодія з природою здатна виховати найкращі людські якості [4].

Щодо покарання, то тут погляди педагогів розходяться.

Коменський допускав тілесні покарання у крайніх випадках, а саме: за богохульство, за вперту неслухняність і свідому непокору вчителю, за пиху, недобррозичливість, відмову допомогти товаришеві в навчанні.

На відміну від Коменського, Сухомлинський вважав, що розвиток навчальних і пізнавальних інтересів немислимий при застосуванні покарань, примусу або якихось вимог. Він пише: «Діти, на яких часто кричать, втрачають здатність сприймати найтонші відтінки почуттів інших людей і – це особливо тривожить – втрачають чутливість до правди, справедливості» [2]. У своїй школі педагогічним примусом було виховання без покарань. Хоча теж варто зазначити, що на початку український педагог визнавав доцільність покарань і вважав, що вони у певних випадках можуть бути ефективним методом виховного впливу, але в останні роки діяльності відстоював тезу: виховання несумісне з покараннями учнів.

Говорячи про такий інструмент покарання як оцінка, Сухомлинський вважав припустимим застосування її тільки для школярів старших класів. На його думку, в початкових класах покарання оцінкою особливо боляче ображає, ранив і принижує гідність дитини [4].

Можна ще знайти багато подібностей в поглядах та працях цих двох великих педагогів. Підсумовуючи все вище сказане варто насамперед зазначити, що Коменський переважно був теоретиком, а Сухомлинський всі свої ідеї одразу впроваджував в практику у власній авторській школі.

Подібність ідей Сухомлинського та Коменського полягає у їх величї, майстерності та неперевершеності. Відмінності, що виявилися при порівнянні, були зумовлені, на мою думку, лише часом, тому що жили і творили два педагоги у епохи європейського Відродження та комуністичної думки в СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Педагогічна система Яна Амоса Коменського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/2255/85>.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1.

3. Коменський Я. А. Велика дидактика [Електронний ресурс] / Я. А. Коменський. – Режим доступу : http://jorigami.narod.ru/PP_corner/Classics/Komensky/Komensky_Yan_Amos_Velikaya_didakt_izbr.htm
 4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю : вибрані твори / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 310 с.
 5. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям / В. О. Сухомлинський. – Киев : Радянська школа, 1974.
 6. Вознюк О. Наукова сутність педагогічної системи В. О. Сухомлинського / О. Вознюк // Наукові записки ТДПУ: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 75–78.
 7. Сухомлинський В. А. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. А. Сухомлинський // Історія педагогіки в Росії. – М., 1999. – С. 374–375.
 8. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинський. – М., 1979. – 470 с.
 9. Дидактичні погляди Коменського Я. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-490.html>.
 10. Деркач В. «Батьківська школа» у Павлиші / В. Деркач // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 105–108.
 11. Загальнопедагогічні ідеї Коменського Я. А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-487.html>.
 12. Волошин К. О. Педагогічна система В. Сухомлинського / К. О. Волошин // Наукові записки ТДПУ ім. Гнатюка В. : Педагогіка. – 2003. – № 11. – С. 17–18.
 13. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я. А. Коменського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-492.html>.
 14. Бекетова О. В. Ідея трудової основи освітнього процесу (з досвіду В. О. Сухомлинського) [Електронний ресурс] / О. В. Бекетова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_21/2.html
 15. Толстых Н. Ян Амос Коменский / Толстых Наталья [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.manwb.ru/articles/psychology/pedagogics/Kamenskij/>
 16. Антонець М. Я. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в сучасній освітньо-виховній теорії і практиці / М. Я. Антонець // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 1994. – № 1. – С. 165–167.
 17. Вчення Я. А. Коменського про школу [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-488.html>
 18. Лушников А. М. История педагогики / А. М. Лушников. – Екатеринбург, 1994. – 368 с.
 19. Шевченко В. Педагог і географ Ян Амос Коменський / В. Шевченко // Географія та основи економіки в школі. – 2010. – № 3. – С. 46–47.
-